

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

UDK 811.163

VOJISLAV P. NIKČEVIĆ KAO PROUČAVATELJ ĆIRILOMETODSKE PROBLEMATIKE

- nacrt -

*A mene, gospodine, ne zaboravi grešnoga
no sačuvaj me sebi, da mi nije, gospodine,
žao što sam radio tebi, knezu svome
gospodinu, ako me sačuvaš grešnoga.*

Miroslavljevo evanđelje

Autorica se u radu bavi oblikovanjem nacрта za detektiranje znanstvenoga doprinosa Vojislava P. Nikčevića proučavanju ćirilometodske problematike, vrlo složenoga područja koje predstavlja najstarije razdoblje književnojezične povijesti Slavena općenito i posebice crnogorskoga naroda. Riječ je o temama vezanim uz utemeljitelje staroslavenskoga jezika - Konstantina Ćirila i Metoda, uz najstariji književni jezik Slavena, pisma kojima se taj jezik bilježio, uz staroslavensku liturgiju te jezik - zetsko / zetsko-humsku / crnogorsku redakciju staroslavenskoga jezika - najstarijih spomenika crnogorske srednjovjekovne pismenosti, prvenstveno *Miroslavljeva evanđelja* i prvih tiskanih knjiga. Većina je navedenih problema tek naznačena, dok se autorica ograničila smo na promišljanja V. Nikčevića o zetsko / zetsko-humskoj / crnogorskoj redakciji staroslavenskoga jezika.

1. Uvodna razmatranja i metodologija

Predmetom će ovoga rada biti oblikovanje nacрта za detektiranje znanstvenoga doprinosa Vojislava P. Nikčevića proučavanju ćirilometodske problematike. Kako je riječ o vrlo složenom području koje u znanstvenome radu V. P. Nikčevića obuhvaća teme vezane uz utemeljitelje staroslavenskoga jezika - Konstantina Ćirila i Metoda, potom uz najstariji književni jezik Slavena – staroslavenski, pisma kojima se taj jezik bilježio – glagoljicu i ćirilicu te uz staroslavensku liturgiju, posebice preko inkunabula, prvih tiskanih liturgijskih knjiga na području

Crne Gore, navedene ćemo probleme tek naznačiti, a ograničit ćemo se na njegova promišljanja o zetskoj / zetsko-humskoj / crnogorskoj redakciji staroslavenskoga jezika o kojoj je još Josip Hamm ustvrdio da se kao najstarija nadovezuje na staroslavenske tekstove te da u mnogočemu nastavlja staru glagoljsku pravopisnu tradiciju.¹

Iako se književnopovijesna, jezičnopovijesna i uopće kulturološka problematika južnoslavenskoga srednjovjekovlja može s pravom smatrati zlatnim rudnikom za istraživača, literatura je o njoj nedostatna, a izneseni stavovi često nepodudarni i oprečni. Vojislav se Nikčević kao povjesničar južnoslavenskih jezika i književnosti prirodno uhvatio u koštac s mnogim jezikoslovnim, književnim, kulturološkim, historiografskim i inim problemima koji obilježuju navedeno razdoblje znajući da mu je za izučavanje suvremenoga stanja vlastita jezika i književnosti, a tako i ostalih slavenskih jezika i književnosti, potreban kontekst koji mogu dati samo znanja i saznanja o najstarijem književnojezičnom razdoblju slavenskih naroda. Korpus koji naj sustavnije reprezentira njegove znanstvene interese u navedenom području predstavljaju tekstovi *Zetska redakcija staroslovenskog jezika*², *Jezik izdanja Crnojevića štamparije. Kritički osvrt na neke radove*³, *O lokaciji nastanka Miroslavljeva evanđelja*⁴, *O Miroslavljevu evanđelju i oko njega*⁵, *Od kada datira staroslovenska pismenost u Crnoj Gori*⁶, *Bokotorski srednjovjekovni skriptorijumi i njihovi uticaji*⁷, *Jezik izdanja Crnojevića štamparije*,⁸ *Crnogorska/zetska*

¹ *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1963, str. 197.

² V. Nikčević, *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, Tom I: Od artikulacije govora do 1360. godine, Matica crnogorska, Cetinje 1993, str. 272-343. Vidi i: *Periodizacija stare crnogorske književnosti*, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta u Nikšiću, br. 5-6, Nikšić 1982, str. 275-304.

³ *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 189-208.

⁴ *Zbornik radova sa naučnog skupa*, Centralna narodna biblioteka "Đurđe Crnojević", Cetinje 1989, str. 363-365.

⁵ *Zadarska revija*, god. 38, br. 5-6/1989, Zadar 1989, str. 45-480. Tekst je napisan povodom kritičkog izdanja Miroslavljeva evanđelja Nikole Rodića i Gordane Jovanović.

⁶ *Zbornik radova sa naučnog skupa*, Centralna narodna biblioteka "Đurđe Crnojević", Cetinje 1989, str. 366-368.

⁷ *Arhivski zapisi*, god. 1, br. 2/1994, str. 105-122.

⁸ *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 189-208.

*redakcijska pismenost*⁹ te radovi skupljeni u knjizi *Crnogorska književna raskršća: datiranja, lokacije, autorstva, etničke atribucije, veze*¹⁰ u kojima također obrađuje problematiku južnoslavenske srednjovjekovne pismenosti, crnogorsko-makedonskih književnih veza u srednjem vijeku, nastavlja se baviti *Miroslavljevim evanđeljem*, utvrđuje temeljne jezične osobine *Marijinskoga evanđelja* i daje pregled jezičnih i kulturoloških podataka vezanih uz taj kanonski spis i prostor na kojemu je nastao, pokušava dati sustavne odgovore na pitanja o pokrštavanju dukljanskih Slavena, bavi se kulturološkim svijetom *Kraljevstva Slavena*, tj. *Ljetopisom popa Dukljanina* i još mnogim drugim temama. Međutim, kao izvadak iz većega rukopisa (nedovršene *Istorije crnogorske književnosti*) posthumno su objelodanjena još dva teksta V. Nikčevića u središtu kojih je navedena problematika: *Crnogorska redakcija staroslovenskoga književnog jezika i Miroslavljevo evanđelje te Miroslavljevo evanđelje kao predstavnik crnogorske ćirilske redakcije*.¹¹

S obzirom na današnje standarde o veličini rukopisa koji možemo nazvati knjigom, nije pretjerano ustvrditi da bi se svaki od tekstova V. P. Nikčevića o navedenoj problematici mogao tretirati kao solidna knjižica, što već dovoljno govori o njegovu pristupu problemima kojima se bavio i znanstvenoj metodologiji koja u njega uvijek ima odlike interdisciplinarnosti.

Govoreći o pokrštavanju predaka današnjih južnoslavenskih naroda, cijeni da je ulazak u krug kršćanskih naroda bio životno važan za nastanak i dalji razvitak ne samo srednjovjekovne pismenosti i književnosti nego i kulture uopće – osobito na prostorima gdje su se sukobljavali interesi Rima i Carigrada pa je bilo od presudne važnosti pod čijim će se utjecajem pokrenuti književni i kulturni potencijali ondašnjih naraštaja naših predaka i hoće li se tijekom ranoga srednjeg vijeka pa i kasnije razvijati u sferi zapadnoeuropskih ili istočnoeuropskih utjecaja.

Vojislav Nikčević kao vrstan poznavalac povijesti južnoslavenskih jezika i književnosti (a onda i naroda ako se držimo drevne slavenske tradicije

⁹ V. Nikčević, *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore “Đurđe Crnojević”, Posebna izdanja, knjiga 53, Cetinje 2004.

¹⁰ Matica crnogorska, Cetinje 1996, 227. str.

¹¹ *Lingua Montenegrina*, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, Adnan Čirgić (ur.), 1/2008, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikčević”, Cetinje 2008, str. 53-74. Radove je priredio i prilagodio strukturi časopisa glavni urednik Adnan Čirgić.

po kojoj su jezik i narod jedno biće prema stsl. riječi *jęзыкъ*)¹² svestrano pristupa rješavanju niza problema vezanih uz *Evandelistar kneza Miroslava*, tj. *Miroslavljevo evanđelje*. Osvrćući se temeljito i kritički na proučavanja svojih prethodnika te problematike, Nikčević iznosi argumente za i protiv humske, zetske, bosanske, srpske i makedonske teorije te na osnovi toga i drugoga izvodi zaključke, pa primjerice o autorstvu toga spomenika drži da su ga pisala i ukrašavala dvojica pisara, pri čemu se tekstualni dio gotovo u cijelosti može pripisati zetskome pisaru Varsameleonu – „utemeljitelju zetskoga pravopisa crnogorske redakcije staroslovenskog jezika“¹³, dok je određeni dio ukrašavao i samo neznatno prepisivao raški dijak Gligorije – „tvorac raškog pravopisa srpske redakcije staroslovenskoga jezika“.¹⁴ Kada je riječ o mjestu i vremenu nastanka toga vrijednog ćiriličkog kodeksa koji se drži glavnim i najstarijim predstavnikom zetsko-humske redakcije, zaključuje da je mogao biti prepisan jedino u Kotoru, i to od godine 1186. do 1190.¹⁵ Suprotstavljajući ovu, kao i druge svoje teze i argumente, drukčijim stavovima, Nikčević savjesno navodi ostale autore i njihove zasluge u istraživanju i promišljanju navedenih problema. Osobito je opširno i pomno citiranje drugih istraživača koji su se bavili *Miroslavljevim evanđeljem* i crnogorsko-makedonskim književnim vezama u srednjem vijeku. Sve su to pitanja koja se ne mogu riješiti parcijalno te im Vojislav Nikčević pristupa iz šire južnoslavenske perspektive. Uz to je njegov pristup interdisciplinaran - koristi se lingvističkim dokazima iz staroslavenskoga jezika i njegovih južnoslavenskih redakcija, rezultatima do kojih je došao proučavanjem povijesti te povijesti likovnih umjetnosti i arhitekture.

¹² Usp. Josip Bratulić, *Glagoljica: Pismo, znak, slovo*, u: Leksikon hrvatske glagoljice, Minerva, Zagreb 1995, str. 10. Promišljanja Josipa Bratulića oslanjaju se na tumačenje da se slavenski narodi prepoznaju u jedinstvu jezika. “Oni *slove* ‘govore’, i govorom se razumiju, skupljaju, postaju *ethnos*, narod”. Takvo prepoznavanje sebe kao *ethnosa* u ideji jezika karakteristično je samo za Slavene, dok se primjerice povijesni narodi, poput Grka i Rimljana kojima je država bila više od *ethnosa*, naroda ili jezika, prepoznaju u ideji carstva.

¹³ V. P. Nikčević, *Miroslavljevo jevanđelje kao predstavnik crnogorske ćirilske redakcije*, u: *Lingua Montenegrina*, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, Adnan Čirgić (ur.), 1/2008, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikčević”, Cetinje 2008, str. 57-58.

¹⁴ V. P. Nikčević, o. c., str. 58.

¹⁵ *Zetska redakcija staroslovenskog jezika*, u: *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, Tom I (Od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje 1993, str. 293.

2. Zetska / zetsko-humska¹⁶ / crnogorska redakcija crkvenoslavenskoga jezika¹⁷

Danas se općenito u slavenskoj filološkoj znanosti drži da redakcija označava spontano, nehotično i nenamjerno mijenjanje staroslavenskoga teksta pod utjecajem piščeva jezika ili jezika njegova kraja. Iako bi se takvoj definiciji mnogo toga moglo prigovoriti, ona je i dalje u znanstvenoj uporabi.¹⁸ Utjecaj o kojemu se govori neznatan je u onih spomenika koji ulaze u kanon staroslavenskih spisa (X. i XI. st.), dok je u mlađim staroslavenskim tekstovima redovita pojava. Uz termin redakcija usko je vezan i termin *recenzija* koji upućuje na svjesno nastojanje da se staroslavenski tekst popravi ili izmijeni. Ovi se termini uglavnom upotrebljavaju bez razlike u značenju. Tako je to i kod J. Hamma¹⁹ i Rikarda Simeona na čije se definicije oslanja V. P. Nikčević, pa kada govori o zetskoj / zetsko-humskoj redakciji i on ih upotrebljava kao sinonime.

Kada je riječ o redakcijskim tekstovima staroslavenskoga jezika, Vojislav je Nikčević zastupao tezu, izraslu uglavnom na temelju filološke (jezične i grafijske) i kulturološke analize *Miroslavljeva evanđelja* te

¹⁶ Vojislav je Nikčević u svojim znanstvenim radovima upotrebljavao termine *zetska redakcija* te, kako se vidi iz njegovih posthumno objavljenih tekstova, *crnogorska redakcija staroslovjenskog književnog jezika*, dok njegov u mnogočemu filološki uzor Josip Hamm upotrebljava termin *zetsko-humska redakcija*, koji je i danas u upotrebi u hrvatskoj filologiji, pa smo zato u podnaslovu upotrijebili sva tri termina.

¹⁷ Iz literature je bjelodano kako ni jedna dosadašnja podjela redakcija staroslavenskoga jezika nije izbjegla prigovorima. Najčešće su se dijelile na sljedeći način: češko-moravska, panonsko-slovenska, ruska, bugarsko-makedonska, hrvatsko-srpska, vlaška (Damjanović), dok su sami nazivi često drukčiji od navedenih, što svjedoči i naziv *zetska / zatsko-humska redakcija*. Evidentno je da je ovdje riječ o prostorno-jezičnom kriteriju podjele, a da u slučaju kada Hamm govori o *zatsko-humskoj redakciji* ima na umu prvenstveno podjelu utemeljenu na pismu (ćirilički crkveni tekstovi do XV. stoljeća).

¹⁸ Stjepan Damjanović upozorava kako “nije sporno da su pisari i prepisivači staroslavenskih tekstova i spontano unosili promjene, tj. osobine svojega materinskoga jezika ili jezika kraja u kojemu su djelovali, ali se spontanom ne može smatrati promjena dosljedno provedena u cijelom velikom kodeksu”. Usp. *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb 2002, str. 121.

¹⁹ Josip Hamm pod redakcijom podrazumijeva prilagođavanje staroslavenskoga jezika i njegovih kategorija živom narodnom govoru piščeva kraja. Upozorava kako od redakcija do kojih dolazi nehotice treba razlikovati *recenzije* koje znače svjesno nastojanje da se neki tekst (ili neki tekstovi) poprave ili bilo kako prema nečemu izmijene. Usp. *Staroslavenska gramatika*, četvrto izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1974, str. 189.

crnogorskih inkunabula²⁰, o samostalnosti zetske / zetsko-humske redakcije, niječući njezine veze sa srpskom tradicijom. Svoje je stavove velikim dijelom gradio oslanjajući se na spomenutoga hrvatskog filologa J. Hamma koji je u svojoj *Staroslavenskoj gramatici*²¹ ustvrdio da se „Ćirilčki crkveni tekstovi (...) dijele (do XV. st.) u tri redakcije: u zetsko-humsku, rašku i bosansku, od kojih raška ima i jednu posebnu recenziju (*resavsku*)“ kao i da se „Zetsko-humska redakcija, kao najstarija, nadovezuje na staroslavenske tekstove te da u mnogočemu nastavlja staru glagoljsku pravopisnu tradiciju. Vremenski obuhvaća kraj XII i cijelo XIII st., a glavne su joj grafijske odlike: pišu se još oba nazala (iako im je uporaba nesigurna), teži se za tim da se poluglas izostavlja kad nije u jakom položaju, uvodi se (poseban) zajednički znak za ć i đ, jat se piše nisko, Ч je usko i produženo, kod Ж se gornji dio skraćuje, kod М je spojnica visoka te ne doseže do donje crte, a kod И je prečka ravna i nestalna (sad viša, sad niže)²², a glavnim i najstarijim spomenikom te redakcije, oslanjajući se na St. M. Kuljbakina i Josipa Vranu, drži *Miroslavljevo evanđelje* s kraja XII. stoljeća i *Povelju bosanskoga bana Kulina* iz 1189. godine.

V. Nikčević u svojoj definiciji navodi da „Crnogorska / zetska redakcija (lat. *redactio* = popravak, popravljanje) predstavlja tip staroslovenskoga jezika izgovoren na crnogorski (zetski) način. U stvari, taj tip je mahom glasovno prilagođen izgovoru prepisivača bogoslužbenijeh knjiga iz Makedonije i Bugarske na području poznosrednjovjekovne Crne Gore (Zete/Duklje) za potrebe širenja pravoslavlja u njoj. Obuhvata vrijeme 1183-1360. godišta, kada se nalazila pod srpskom nemanjićkom upravom kao država u državi. Nastala je u javnoj dvorskoj kancelariji Stefana Nemanje u Kotoru kao najstarija ćiriljska redakcija na štokavštini

²⁰ Crnogorci imaju pet inkunabula: *Osmoglasnik-prvoglasnik* iz 1494, *Osmoglasnik-petoglasnik* također iz 1494, *Psaltir* iz 1495, *Trebnik* iz 1496. te *Četvoroevanđelje* također iz 1496. Na svim crnogorskim inkunabulama stoji da su učinjene „poveljenijem“ (po zapovijedi) Đurđa Crnojevića, izdanka poznate crnogorske plemićke obitelji koji je vladao Crnom Gorom od 1490. do 1496. godine, naslijedivši oca Ivana, popularnog „Ivan-bega“, utemeljitelja Bogorodičnoga samostana u Cetinju. U dvije se crnogorske inkunabule spominje da je tiskom rukovodio Makarije „ot Črniye Gori“. Uzima se da su pod njegovim rukovodstvom otisnute sve crnogorske inkunabule. U *Osmoglasniku-prvoglasniku* sam Makarije spominje da je na tiskanju radilo osam ljudi. Vidi: S. Damjanović, *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb 2002, str. 249.

²¹ Školska knjiga, Zagreb 1974.

²² Isto, str. 197. Hamm se ovdje zapravo oslanja na podjelu Vladimira Mošina načinjenu na temelju paleografskih elemenata.

(...) te u mnogočemu nastavlja staru glagoljsku pravopisnu tradiciju iz ohridske glagoljske škole Klimenta Ohridskog i Nauma. Prilikom zajedničkoga rada pisara u Nemanjinoj slovjenškoj dvorskoj kancelariji u Kotoru iz nje su se razvile srpska i bosanska redakcija staroslovjenskoga jezika. (...) Njezin glavni ćirilički predstavnik je *Miroslavljevo jevanđelje*, a glagoljski *Marijinsko jevanđelje*. (...) Kao svojevrsan tip crnogorskoga (zetskog) književnog jezika svojega doba posjeduje određene izrazite jezičke, pravopisne i grafijske osobine u glagoljici i ćirilici kao dvama pismima kojijema se pisala. Može se nazvati i crnogorskoslovjenskim (zetskoslovjenskim) jezikom. Poslije 1360. godišta postepeno se povlači i gasi.²³

Dakle, bjelodano je kako Vojislav Nikčević polazi od teze da su kulturni fenomeni slavenskoga podrijetla s područja današnje Crne Gore prirodno uključeni u crnogorsku kulturnu povijest, a kako je riječ o definiciji sustavno oblikovanoj posljednjih godina života akademika V. P. Nikčevića, vidi se kako je sam naziv redakcije usustavio prema onima koji se upotrebljavaju u suvremenoj filologiji za slične pojave, primjerice hrvatskostaroslavenski, pa jezik zetske redakcije zove crnogorskostaroslavenskim odnosno zetskostaroslavenskim ukazujući ujedno da odnosu sastavnica crnogorsko – crkvenoslavensko prevladava ono što je crkvenoslavensko. Nužno je zapaziti da iako se uvelike oslanja na J. Hamma, Nikčević ne preuzima naziv zetsko-humska redakcija, što opravdava činjenicom da se Hum kao oblast nalazio u satavu Zete te da je u njemu crnogorska redakcija poprimila samo neke specifične crte.

Zanimljivo je da je velik broj znanstvenih tekstova Vojislava P. Nikčevića izrastao iz polemika s oponentima koji su zastupali bitno drukčije stavove. Tako je i s tekstovima o zetskoj / zetsko-humskoj / crnogorskoj redakciji u crnogorskim inkunabulama u kojima polemizira s Jasminom Grković-Mejdžor²⁴ i Aleksandrom Mladenovićem²⁵ koji su najopsežnije pisali o jeziku crnogorskih inkunabula zastupajući tezu da su e, ê i ѣ u ѡs- imali vrijednost glasa

²³ *Crnogorska redakcija staroslovjenskoga književnog jezika i Miroslavljevo jevanđelje*, u: *Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*, Adnan Čirgić (ur.), 1/2008, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević", Cetinje 2008, str. 55.

²⁴ Vidi: J. Grković-Mejdžor, *Psaltir Crnojevića Štamparije u svjetlu resavske reforme*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXIII, Novi Sad 1990, 83-88.

²⁵ A. Mladenović, *Neke osobine jezika naših prvih štampanih knjiga*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXIV/1, 71-75.

e. Vojislav P. Nikčević suprotstavlja se takvu njihovu rezoniranju tvrdeći da „sve raspoložive vjerodostojne činjenice filološke i šire kulturološke naravi upućuju na zaključak da je vokalizam staroslavenskoga književnog jezika svih izdanja Crnojevića štamparije u Crnoj Gori kao njihovoj zavičajnoj sredini morao biti čitan na tradicionalan crnogorski način.“²⁶ Nadalje zaključuje kako navedeni autori bez ikakva „istorijskog osnova zetsku (crnogorsku) redakciju staroslavenskoga jezika izdanja Crnojevića pečatnje“ nastoje preobraziti u srpsku redakciju staroslavenskoga jezika, odnosno u srpskokrkvenoslavenski jezik tako „kao da su stari Crnogorci / Zećani / Dukljani iz vremena Crnojevića u etničkom (narodnosnom) pogledu bili Srbi, a tadašnja Crna Gora / Zeta / Duklja bila srpska zemlja i država“.²⁷ Suprotstavljajući se dakle njihovim tezama, kaže kako je tipografska djelatnost tiskara Crnojevića tiskare izrasla iz vrlo razvijene tradicije zetske prepisivačke ijekavske redakcijske škole brojnih skriptorija s obala i otoka Skadarskog jezera pa je sasvim prirodno da su u novoj tipografskoj aktivnosti prenosili takve njezine tekovine, a ukoliko je na njih stvarno postojao kakav konkretan utjecaj raškog ili resavskog pravopisa, Nikčević tvrdi kako je on bio samo formalne prirode i površan. „Zetska mitropolija kojoj su pripadali nije bila nikakvijem dubljim obavezujućijem uzusima i regulama vezana za srpsku Pečku patrijaršiju, dotle da bi je obavezivali da upotrebljava njezin službeni jezik i pravopis. Tada joj je pripadala samo de jure, ali ne i de fakto.“²⁸

Stavovi Vojislava Nikčevića koji idu u prilog samostalnosti zetske / zetsko-humske redakcije i njezine odijeljenosti od srpske uneseni su i u sveučilišni udžbenik koji je obvezatna literatura hrvatskih studenata koji uče staroslavenski jezik - *Staroslavensku / starohrvatsku čitanku* hrvatskoga jezikoslovca, paleoslavista, akademika Stjepana Damjanovića. U prilog mišljenju o odijeljenosti zetsko-humske od srpske redakcije Damjanović navodi upravo dio Nikčevićeva teksta *Jezik izdanja Crnojevića štamparije* iz zbornika *Pola milenijuma Crnojevića štamparije* iz kojega se vidi kako i V. Nikčević i njegovi oponenti J. Grković-Mejdžor i A. Mladenović svoje zaključke izvode uglavnom iz dijalektoloških zapažanja,

²⁶ V. P. Nikčević, *Jezik izdanja Crnojevića štamparije. Kritički osvrt na neke radove*, u: *Pola milenijuma Crnojevića štamparije*, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 204.

²⁷ V. P. Nikčević, o. c., str. 191.

²⁸ Isto, str. 191.

što Damjanović drži nedopustivim jer kada se govori o jeziku crnogorskih inkunabula – govori se o jeziku knjige koji je uvijek bio nešto drugo od dijalekta. Ne treba smetnuti s uma da je staroslavenski bio književni jezik svih Slavena bar u jednom razdoblju njihove povijesti ili bar na jednom dijelu njihova teritorija te da su se staroslavenski tekstovi uvijek čitali po određenim uzusima: ljudi su znali pravilo kako treba čitati *jat*, kako *jer*, i to nije bilo posve zavisno o govoru kraja u kojem se tekst čitao. Stoga Damjanović misli da je zapravo pravo pitanje koje je potrebno postaviti u ovome slučaju – je li crnogorska sredina imala svoj način izgovora staroslavenskih grafema ili je on podudaran s izgovorom u nekoj drugoj sredini ili je čak iz druge sredine došao, što nikako ne umanjuje znanstvene doprinose koje je na ovome području dao V. Nikčević, nego samo problematiku promatra iz nove perspektive. Poznato je da je najveći broj slavenskih inkunabula pisan mješavinom staroslavenskoga i narodnoga jezika, a samo bi puno preciznija istraživanja nego ona kojima se danas u filološkoj znanosti raspolaže pomogla da se odredi o kakvoj je mješavini riječ. „Vjerojatno bi se pokazalo da je u nekim slučajevima jezik staroslavenski samo blago impregniran elementima narodnoga (pa bismo tada mogli govoriti o češkostaroslavenskom, ukrajinskostaroslavenskom, crnogorskostaroslavenskom, hrvatskostaroslavenskom), u drugim je slučajevima, možda, udio narodnih elemenata veći i ne tiče se samo jedne jezične razine (pa bismo mogli govoriti npr. o crnogorsko-staroslavenskom, hrvatsko-staroslavenskom i sl).“²⁹

U prilog definiranja zetske / zetsko-humske / crnogorske redakcije crkvenoslavenskoga jezika i spomenika koje joj je moguće priključiti zanimljivo je spomenuti i tvrdnje V. Nikčevića kako su njezinim dijelom i glagoljski spomenici prepisani s tzv. staroslavenskih izvornika: *Marijinsko evanđelje* i *Grškovićeve aposto*l (s kraja XII. st.) te *Mihanovićeve aposto*l (s početka XIII. stoljeća) kao i pretpostavka da je *Kločev glagoljaš* također prepisan u Zeti krajem XII. stoljeća.³⁰ Danas je znanost pouzdano utvrdila

²⁹ S. Damjanović, *Crnogorske inkunabule u kontekstu ranog slavenskog tiska*, u: Pola milenijuma Crnojevića štamparije, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 49.

³⁰ V. Nikčević, *Zetska redakcija staroslovenskog jezika*, u: Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (Od artikulacije govora do 1360. godine), Matica crnogorska, Cetinje 1993, str. 303.

da *Grškovićev* i *Mihanovićev* *apostol*³¹ ulaze u korpus najstarijih liturgijskih hrvatskom glagoljicom pisanih knjiga iz *razdoblja fragmenata* (prema Eduardu Hercigonji to je razdoblje od XII. do XIV. st.). Kada je riječ o *Kločevu glagoljašu*, jezikoslovci se razilaze u ocjeni gdje je tekst napisan, pa tako jedni drže da je to bilo u Makedoniji temeljeći svoje tvrdnje na sličnosti oble glagoljice iz *Kločeva glagoljaša* s onom u sinajskim kodeksima, dok drugi autori drže da je kodeks napisan u Hrvatskoj pozivajući se na jezične podatke, primjerice promjenu *jera* u *gor* iza palatalnih suglasnika č, ž, č, žd, koja je karakteristična i za druge hrvatske rukopise. S. Damjanović zaključuje da je realno pretpostaviti kako je *Kločev glagoljaš* prepisan na hrvatskome tlu s makedonskoga predloška.³² Za *Marijinsko* je pak *četveroevanđelje* utvrđeno da je prepisivač toga kodeksa bio sa štokavskog područja i to onoga dijela gdje je vladao istočni obred. Vatroslav Jagić koji je u Petrogradu 1883. izdao taj kodeks, iscrpno je prikazao i njegov jezik te ustvrdio da je rukopis mogao nastati na hrvatskom ili srpskom području, ali zbog vokalizacije jerova (ъ>o, ъ>e) te povremenog nestajanja epentetskog l, Josip je Hamm tekst vezao uz makedonsko područje.³³

3. Zaključak

Predmetom je ovoga rada bilo oblikovanje nacрта za detektiranje znanstvenoga doprinosa Vojislava P. Nikčevića proučavanju ćirilometodske problematike. Iz samo naznačenih problema jasno je kako je riječ o vrlo složenom području koje u znanstvenome radu V. P. Nikčevića obuhvaća teme vezane uz utemeljitelje staroslavenskoga jezika – Konstantina Ćirila

³¹ *Grškovićev odlomak Apostola* spada među najstarije sačuvane slavenske tekstove *Apostola* (*Djela apostolskih*). Pisan je starom oblom glagoljicom, vjerojatno na bosanskom tlu. Četiri lista pergamene čuvaju se u Arhivu HAZU u Zagrebu. *Mihanovićev* pak odlomak *Apostola* dva su lista pergamene pisana prijelaznim tipom glagoljice, po sadržaju su skraćeni apostol, a nastali su negdje na štokavskom tlu. Čuvaju se također u Arhivu HAZU u Zagrebu. Vidi: Josip Bratulić – Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura: Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. svezak: VIII. – XVII. stoljeće, Veda, Križevci-Zagreb, str. 75-76. Vidi i: Mateo Žagar, *Grafetičke posebnosti tekstova istočne grane hrvatskoga glagoljaštva (Na primjeru Grškovićeva i Mihanovićeva odlomka apostola)*, Slovo, sv. 56/57 (2006-'07), Zagreb 2008, str. 695-708.

³² *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb 2002, str. 99.

³³ Isto, str. 77.

i Metoda, uz najstariji književni jezik Slavena, pisma kojima se taj jezik bilježio, uz staroslavensku liturgiju te jezik – zetsko / zetsko-humsku / crnogorsku redakciju staroslavenskoga jezika – najstarijih spomenika crnogorske srednjovjekovne pismenosti, prvenstveno *Miroslavljeva evanđelja* i prvih tiskanih knjiga. Većinu smo navedenih problema tek naznačili, a ograničili smo se na njegova promišljanja o zetskoj / zetsko-humskoj / crnogorskoj redakciji. Došli smo do zaključka kako presudnu ulogu u znanstvenim istraživanjima navedene problematike V. Nikčević pridaje, posebice kada je riječ o pripisivanju neke redakcije određenoj nacionalnoj kulturi, osim jezičnim kriterijima i etničkoj, narodnosnoj i nacionalnoj (kulturološkoj) pripadnosti, pa su sva njegova istraživanja interdisciplinarna što u svakom smislu povećava njihovu vrijednost u okviru nacionalne – crnogorske i slavenske filologije.

Kako i sam naslov kaže – riječ je tek o nacrtu za buduće pojedinačne, minuciozne studije o svakom od naznačenih problema jer to znanstveni opus akademika Vojislava P. Nikčevića kada je riječ o ćirilometodskoj problematici neosporno zaslužuje.

Literatura

1. Bratulić, Josip – Stjepan Damjanović, *Hrvatska pisana kultura: Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. svezak: VIII. – XVII. stoljeće, Veda, Križevci-Zagreb 2005.
2. Bratulić, Josip, *Glagoljica: Pismo, znak, slovo*, u: Leksikon hrvatske glagoljice, Minerva, Zagreb 1995.
3. Damjanović, Stjepan, *Crnogorske inkunabule u kontekstu ranog slavenskog tiska*, u: Pola milenijuma Crnojevića štamparije, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 43-51.
4. Damjanović, Stjepan, *Slovo iskona: Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb 2002.
5. Hamm, Josip, *Staroslavenska gramatika*, četvrto izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1974.
6. Lipovina, Ljiljana, *Bio-bibliografija dr Vojislava P. Nikčevića (1935 -)*, Bibliografski vjesnik, god. XXXII, br. 1-2-3/2003, Cetinje 2003, str. 233-280.
7. Nikčević, Vojislav P., *Crnogorska redakcija staroslovenskoga književnog jezika i Miroslavljevo jevanđelje*, u: Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, Adnan Čirgić (ur.), 1/2008, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikčević”, Cetinje 2008, str. 53-57.
8. Nikčević, Vojislav P., *Jezik izdanja Crnojevića štamparije. Kritički osvrt na neke radove*, u: Pola milenijuma Crnojevića štamparije, Zbornik radova (ur. Milorad Nikčević), Zagreb 1996, str. 189-208.
9. Nikčević, Vojislav P., *Miroslavljevo jevanđelje kao predstavnik crnogorske ćirilske redakcije*, u: Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, Adnan Čirgić (ur.), 1/2008, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje “Vojislav P. Nikčević”, Cetinje 2008, str. 57-74.
10. Nikčević, Vojislav P., *Zetska redakcija staroslovenskog jezika*, u: Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije, Tom I (Od artikulacije govora do 1360. godine), Matica

crnogorska, Cetinje 1993, str. 272-343.

11. Nikčević, Vojislav, *Periodizacija stare crnogorske književnosti*, Zbornik radova profesore i saradnika Nastavničkog fakulteta u Nikšiću, br. 5-6, Nikšić 1982, str. 275-304.
12. Žagar, Mateo, *Grafetičke posebnosti tekstova istočne grane hrvatskoga glagoljaštva (Na primjeru Grškovičeva i Mihanovičeva odlomka apostola)*, Slovo, sv. 56/57 (2006-'07), Zagreb 2008, str. 695-708.

Milica LUKIĆ

VOJISLAV P. NIKČEVIĆ - A RESEARCHER OF CYRILLO-METHODIAN ISSUES

The author of this work deals with creating of an outline for the tracking of scientific contribution by Vojislav P. Nikčević in the area of research of Cyrillo-Methodian issues, a complex area that represents the oldest period of Slavonic literary and linguistic history in general and Montenegrin literary and linguistic history in particular. These issues are connected to the founders of the Old Slavonic language – Cyril and Methodius. Issues are also connected to the oldest literary language of Old Slavs, the orthography this language was recorded in, also with Old Slavonic liturgy, and furthermore, the language - the Zetan / Zeta-Hum / Montenegrin redactions of Old Slavonic language - the oldest monument of Montenegrin medieval literacy, primarily *Miroslav's Gospel* and the first printed books. Most of the stated issues are only indicated, while the author limits herself to V. Nikčević's deliberation of the Zetan/ Zeta-Hum / Montenegrin redactions of Old Slavonic language.